

आत्मचित्र - भाग ४२

(कै. राम गबाले यांच्या 'आत्मचित्र' या आत्मचरित्रात्मक पुस्तकातून क्रमशः)

'छोटा जवान' आणि 'जिद्दाळा' या चित्रपटांचं बाह्यचित्रण नाशिक, त्र्यंबकेश्वर या ठिकाणी केलं आणि इनडोअर सीन्स पुण्यांत 'प्रभात फिल्म कंपनी'मधल्या स्टूडिओमध्ये केले. त्यावेळी मला केंद्र शासनानं विचारलं की एवीतेवी तुम्ही आता पुण्यात आला आहात, मग फिल्म इन्स्टिट्यूटमध्ये व्हाईस प्रिन्सिपल आणि प्रोफेसर ऑफ डिरेक्शन हे काम स्वीकारायला काय हरकत आहे? प्रथम श्री. गजानन जागीरदार आणि मी, आम्ही मुंबईहून आठवड्यातले तीनतीन दिवस येत असू. आम्ही गेस्ट लेक्चरर्स विद्यार्थ्यांच्या फिल्म एक्सरसाईजेसवर मार्गदर्शन करायला येत होतो. फिल्म इन्स्टिट्यूटचं वातावरण छानच होतं. माध्यमाबद्दल कमालीचं कुतूहल असणारी तरुण मुलं होती आणि फिल्म इन्स्टिट्यूटची ही अगदी प्रत्यक्ष सुरुवात होती. पहिलीच बॅच होती. इथल्या निरनिराळ्या शाखांसाठीच्या विद्यार्थ्यांची निवड करताना आम्ही हे कटाक्षानं पाहत होतो, की या विषयाबद्दलचं खरं कुतूहल आणि पार्श्वभूमी असणारे कोण आहेत. शिवाय इतर गुणांची पारख, छाननीही करतच होतो. निव्वळ झगमगाटाच्या आकर्षणानं चित्रपट क्षेत्राकडं आलेले आणि अभ्यास करून रंगभूमी, चित्रपट, संगीत याचा मनापासून अभ्यास करणारे यांच्यातला फरक लगेच इंटरव्यूच्या वेळी लक्षात येई. फक्त काही गुणवान मुलांना - विशेषतः गरीब मराठी आणि काही अन्यभाषिक ग्रामीण भागातील मुलांना चांगलं इंग्रजी बोलून उत्तर देता येत नसे, त्याचं मनोमनी मला वाईट वाटे. आमच्या फिल्म इन्स्टिट्यूटच्या स्टाफपैकी बरेचजण थेट फिल्म्स डिव्हिजनमधून किंवा सरकारी खात्यातूनही आलेले होते. कामाचा प्रत्यक्ष अनुभव असलेली मंडळी सुरुवातीला फार थोडी होती. पुढं हळूहळू जाणती मंडळी भेटी देऊ लागली.

काही वेळा गोष्टी छोट्या असतात, पण दृष्टिकोनातला फरकच कधी कधी अस्वस्थ करतो. कॅमेऱ्याचं शिक्षण घेणाऱ्या पहिल्या वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना ट्रॉली, क्रेन वापरता यावी, यासाठी या तांत्रिक सुविधा उपलब्ध करून देण्यात येत होत्या. मुलांच्या एक्सरसाईजमध्ये एका शॉटला क्रेनवर ठेवलेल्या कॅमेऱ्यांनी शॉट घेताना विद्यार्थ्यांचा कॅमेरा किंचित मध्यकेंद्र (सेंटर) सोडून स्थिर झाला होता आणि चित्रित होणारी वस्तू अगदी किंचित मध्य सोडून चित्रित झाली होती. या चित्रणानंतर - ते

नवीन शिकाऊ विद्यार्थ्यांचं काम असूनही - फिल्म इन्स्टिट्यूटमध्ये असा निर्णय झाला, की पहिल्या वर्षाच्या विद्यार्थ्यांना क्रेन उपलब्ध करून देऊ नये. अशा तऱ्हेचं सक्क्युलर निघालं आणि ते आम्हा गेस्ट लेक्चरर्सकडे पोहचलं. मी त्याबाबत माझा दृष्टिकोन सांगितला. 'विद्यार्थ्यांना सुविधा उपलब्ध करून द्यावी; बंद न करता उलट ती सुविधा विद्यार्थी मागतील तेव्हा आणि मागतील तितक्या वेळा उपलब्ध करून द्यावी. फिल्म इन्स्टिट्यूट शिक्षण देण्यासाठी आहे. निर्माण केलेल्या कायद्याची, बंधनाची काहीतरी अडचण निर्माण करणं ही एक प्रवृत्ती असते. त्यावेळी आपण आपलं अस्तित्व आणि महत्त्व दाखवावं, हा एक मोह असतो.' शेवटी माझ्या इच्छेप्रमाणं सुविधा मिळणं चालूच राहिलं.

एकदा मुंबईहून आऊटडोर शूटिंगसाठी आलेल्या एका निर्मात्यांचं शूटिंग चालू होतं. एका गावाचं चित्रण चालू असताना सलगपणे वापरलेला काचेचा फिल्टर पडून फुटला. काम पूर्ण करायला अशा फिल्टरची अत्यंत आवश्यकता होती. त्या तंत्रज्ञांच्यापैकी कुणीतरी म्हणाला, "इथं पुण्यात 'प्रभात'मध्ये फिल्म इन्स्टिट्यूट आहे. तिथं फिल्टर मिळतो का ते पाहू या?" एकजण व्यवसायात मला ओळखणारा म्हणाला, "यहाँ अपने राम गबालेसाहब है, उनको पूछेंगे." त्यांच्या जेवणाच्या सुट्टीपूर्वीच ही मंडळी फिल्म इन्स्टिट्यूटमध्ये धावत आली आणि मला त्यांनी त्यांची समस्या सांगितली. मी त्यांना निश्चित सांगण्यापूर्वी 'आपल्याकडे छायाचित्रण खात्यामध्ये हा विशिष्ट फिल्टर आहे का,' अशी चौकशी केली आणि त्या लोकांना सांगितलं "लंचटाईम संपल्याबरोबर या. मी फिल्टर देण्याची व्यवस्था करतो." थोड्याच वेळात फिल्टर द्यायचा आहे, हे खात्यातील अनुभवी तंत्रज्ञ म्हणवणाऱ्या अधिकारी तंत्रज्ञांना मी सांगितलं. ते प्रथम अॅडमिनिस्ट्रेटिव्ह ऑफिसरकडे गेले. मी त्यावेळी इन्स्टिट्यूटचा इन्चार्ज होतो, कारण त्यावेळी प्रिन्सिपॉल एका कॉन्फरन्सला गेले होते. थोड्या वेळात हे अधिकारी आले आणि मला म्हणाले, "सर, फिल्टर आपल्याला देता येणार नाही. तशी वहिवाट नाही." प्रिन्सिपॉल नसणं ही सरकारी खात्यातील नेहमीची सोयीची अडचण असते. हे गृहस्थ म्हणाले, "मी ए.ओ.शीही बोललो आहे." खरं तर मला त्यांच्या या हुशारीची कीव करावी वाटली होती. मी "ठीक आहे," म्हणालो आणि रामदेव म्हणून एक अनुभवी अॅडमिनिस्ट्रेटिव्ह ऑफिसर होते; त्यांना बोलावून घेतलं. प्रथम तेही असा प्रघात नसल्याचं कारण सांगू लागले. मी फक्त म्हणालो, "या संस्थेचे सर्व विद्यार्थी अखेर या चित्रपट व्यवसायातच जाणार आहेत ना? आपण इथं का आहोत? व्यवसायातल्या लोकांना इन्स्टिट्यूट आपली वाटणं आणि विद्यार्थ्यांना इथल्या स्टाफबद्दल व

शेवटी व्यवसायाबद्दल आस्था वाटणं आवश्यक आहे ना? आता मी सांगतो त्याप्रमाणं करा. पुढं कुणाला 'प्रिसीडंट नाही' म्हणून अडचण पडू नये, म्हणून आपण प्रघात पाडू या." त्या फिल्टरची मुळातली रेकॉर्डवरची किंमत काढायला सांगितली. तेवढं डिपॉझिट त्या निर्मात्याकडून घ्यायला सांगितलं. फिल्टरबरोबर एक कॅमेरा अटेंडंट पाठवावा. निर्मात्याकडून त्यांच्या कामाबद्दल नाममात्र पैसे निराळे घ्यावेत आणि ताबडतोब फिल्टर निर्मात्यांना उपलब्ध करून द्यावा, असे आदेश दिले. मी हेही सांगितलं, की मी कोणत्या पद्धतीनं हे करतो आहे आणि अशी पद्धत कायमपणे आवश्यक आहे असं मी मिनिस्ट्रीला प्रपोझलही देतो आहे. कोणत्याही समस्येच्या वेळी नकार देऊन जबाबदारी टाळणं हे अयोग्य असतं. पोषकपणे विचार करून मार्ग निघू शकतो. फिल्म इन्स्टिट्यूटमध्ये एक स्टूडिओ चांगल्या खासगी चित्रपटांच्या शूटिंगसाठी उपलब्ध करून दिला पाहिजे असा माझा आग्रह असे. फिल्म इन्स्टिट्यूटचं शिक्षण मेडिकल कॉलेज पद्धतीनं झालं पाहिजे, असं अजूनही माझं मत आहे.

इन्स्टिट्यूटमधून घरी आल्याआल्या कोल्हापुराहून दादांचा फोन आला. "नाना आता अतिशय अशक्त झाले आहेत. प्रकृती खालावली आहे. तू लगेचच निघून ये." मी तसाच कोल्हापूरला पोचलो.

दुसरा दिवस गुढीपाडव्याचा होता. नातवंडांना गोड काय केलं आहेस, असं बायकोला विचारायला ते विसरले नाहीत. वाटीतून ते गोड त्यांना दिलेलं त्यांनी चाखूनही पाहिलं. दिवसभर ते शांत पडून होते. संध्याकाळ झाली. मोठ्या भावानं नानांच्या नातवंडांना घेऊन गुढी उतरवली. साखरेच्या माळा फस्त झाल्या. नानांनी मोठ्या मुलाला विचारलं, "दादा, गुढी उतरून झाली?" आणि पुढं ते कधीही काहीच बोलले नाहीत. त्यांनी सण होऊ दिला होता. छोट्या नातीला कशाचीच कल्पना नव्हती. पत्र्यावरून ती धावत आली आणि नानांच्या जवळ येऊन त्यांच्या हातात साखरेच्या माळेचा त्यांच्यासाठी ठेवलेला तुकडा ठेवू लागली. तो हात उघडा असूनही त्यांनी हातात काही घेतलं नाही. आयुष्यभर ते देतच राहिले. त्यांनी कधीच काही घेतलं नाही.

नाना आम्हा सर्वांना सोडून गेल्यानंतर वियोगाचं दुःख आवरून मन स्थिर व्हायला बराच वेळ लागला. नाना आपल्याला कायमचे सोडून गेले. प्रत्यक्षात आपण सावलीच्या क्षेत्रापासून कामासाठी दूर गेलेलो असलो तरी आता आधारवड दिसेनासाच झाला, ही भावना मनात घर करून राहिली. एकदम आपण लहान

झाल्याची भावना झाली. घरी आईकडं तर पाहवत नव्हतं. एका जागी शांत बसून होती. तिच्या डोळ्यांतलं पाणी आटलं होतं. आम्हांला कुणाला तिच्याकडं पाहवत नव्हतं. मीरा कोल्हापूरला थोडी उशिरा आली. कारण मुलांच्या परीक्षा चालू होत्या. मीरा समोर जाऊन आईच्या जवळ बसल्यानंतर आईनं तिला विचारलं, “मुलांच्या परीक्षा झाल्या?” मीराला अवघडल्यासारखं वाटू नये म्हणून आईनं मुलांची चौकशी केली होती.

आता कित्येक वर्षांनी आईबद्दल बोलते, तेव्हा मीराला आईच्या गोष्टी वरचेवर आठवतात. मीरा सारस्वत. आमचं इंटरकास्ट मॅरिज. आई जुन्या संस्कारात वाढलेली. तिच्यापुरतं ती सोवळंओवळं, उपवास वगैरे संभाळत असे; पण दोघींच्याही समजुतदार स्वभावामुळं एकमेकींशी चांगलीच जवळीक निर्माण झाली होती. मीराला आई शांत आणि संयमी म्हणून आवडे; कारण मीरावर असलेले तिच्या आईचे संस्कार होते; तर आईलाही आपल्या अव्यवहारी मुलाला संभाळण्याइतका खंबीरपणा आणि नातवंडांबद्दल निर्धास्त वाटावं अशी मीराची विद्येची याबद्दल मीरावर विश्वास होता.

आमचे नाना तत्त्वनिष्ठ वडील होते, शिक्षक होते, वयाचं अंतर कधीही भासवू न देणारे आमचे मित्र होते. वार्धक्यामुळं आमच्याबरोबर येऊ शकणार नव्हते; परंतु सतत दिशा दाखवत राहणारे होते. अशा प्रसंगांना धीरानं तोंड द्यायचं हेही त्यांनीच शिकवलं होतं. नानांचे कितीतरी प्रौढ विद्यार्थी आम्हांला भेटून जात होते आणि नानांची आयुष्याची कमाई आमच्या डोळ्यांसमोर येत होती.

काही दिवस कोल्हापुरात राहून परत पुण्याला येऊन कामाला लागलो.

- वै. राम गबाले

(‘आत्मचित्र’ पुस्तकासाठी भारतातील सर्पक - अरुण जाखडे - २५४४२४५५)